

סוגיה ג: זמן שאלת גשמים

**

רקע

סוגייתנו עוסקת בזמן שאלת גשמים ומגדירה את תחילת זמן שאלת גשמים וסופו. יש ללמוד את סוגיית הגמ' בתשומת לב, כיוון שהמסקנות העולות ממנה שונות ממנהגנו. [הגמ' אומרת שבגולה שואלים גשמים מיום ששים ל"תקופה", נבאר את המושג "תקופה". השנה מחולקת לארבע תקופות. תקופת ניסן, תקופת תמוז, תקופת תשרי ותקופת טבת. התקופות נקבעות לפי הזוית של השמש כלפי כדור הארץ. הקדמונים קבעו את התקופה על פי מיקום השמש ביחס לכוכבים (כמובן, מיקום השמש כפי שהוא נראה מכדור הארץ). בתקופת ניסן (21/3) השמש בראש מזל טלה, בתקופת תמוז (21/6) השמש בראש מזל סרטן, בתקופת תשרי (23/9) השמש בראש מזל מאזנים, ובתקופת טבת (22/12) השמש בראש מזל גדי. בגולה שואלים גשמים מיום ששים לתקופת תשרי, מה-22 בנובמבר].

מקורות

א. ב. "אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לגשמים... האחרון אינו מזכיר"

ה. משנה

י. משנה ראשונה

ד-ה. "אין שואלין את הגשמים כו'... והלכתא כיון שהתחיל שוב אינו פוסק"

י. "מתני' בג' במרחשון... הלכתא יום ששים כלאחר ששים"

ב. רש"י ד: ד"ה הא לן והא להו, והא להו, אלא כי א"ר יוחנן, כאן בזמן שבית המקדש קיים תוס' ד"ה הא [הגהת הב"ח והגהת הגר"א]

ג. רי"ף א: ב-ב. באלפס, "מתני' אין שואלין את הגשמים... הלכתא יום ששים כלאחר ששים" ר"ן ד"ה מתני' אין שואלין, ירושלמי, גמ' א"ר אסי, מתני' בג', גמ' א"ר אלעזר, ואיכא רא"ש סי' ד

רמב"ם הל' תפילה פ"ב הט"ז; פירוש המשנה פ"א מ"ג [דף ד].

ד. אבודרהם, תפילת שמונה עשרה ד"ה הרביעית

ד. שו"ע סי' קיז סע' א ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ה-ו]

ס פ ר א ב ו ד ר ה ם , ש מ ו נ ה ע ש ר ה ד ך ה ר ב י ע י ת

הרביעית בברכת השנים אם בימות הגשמים שואל את הגשמים וזמנם מיום ששים בתקופת תשרי עד ליל פסח [תענית י]. ויום ששים יבא בכ"ב יום מנובימבר אם היה אותה פבריר מכ"ח יום. אבל אם היה פבריר מכ"ט יום תהיה השאלה בכ"ג נובימבר, כי תקופת תשרי לעולם שבעה ימים קודם אכטובר. ואם בימות החמה שואל את הטל וזמנו מיום ראשון של פסח עד יום ששים בתקופת תשרי ויום ששים כלפני ששים.

הסבר הסוגיה

“עד מתי שואלין את הגשמים ר’ יהודה אומר עד שיעבור הפסח ר’ מאיר אומר עד שיצא ניסן”.
 [משנה ה.]
 “בג’ במרחשון שואלין את הגשמים רבן גמליאל אומר בשבעה בו”.
 [משנה י.]

שתי משניות עוסקות בזמן שאלת גשמים, אחת עוסקת בסוף הזמן, ומביאה מחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר האם שואלים עד אחר פסח או עד סוף חודש ניסן. שניה עוסקת בתחילת הזמן ומביאה מחלוקת חכמים ורבן גמליאל האם שואלים מג’ במרחשון או משבעה בו.

הגמ’ מעמתת משניות אלו עם המשנה הראשונה של המסכת. רבי יהודה אומר במשנה הראשונה מזכירים גשמים מתפילת מוסף של יום טוב ראשון של פסח, ובמשנה השניה רבי יהודה אומר ששואלים גשמים עד אחר הפסח, כיצד יכול להיות שבפסח שואלים גשמים ואין מזכירים אותם? עונה הגמ’: “תרי תנאי אליבא דרבי יהודה”.

הגמ’ מעמתת גם בין רבי אלעזר הפוסק כרבן גמליאל, ששואלים גשמים מז’ במרחשון לבין רבי יוחנן הפוסק כרבי יהודה שמזכירים גשמים מתפילת מוסף של שמיני עצרת, וסובר שכשמתחיל להזכיר מתחיל לשאול. עונה הגמ’ שפסקו של רבי אלעזר מתייחס לבניי בבבלי דאית להו פירי בדברא ופסקו של רבי יוחנן מתייחס לבניי ארץ ישראל שאין להם פירי בדברא. כמו כן מפרשת הגמ’ ששני הפסקים עוסקים בארץ ישראל, פסקו של רבי אלעזר מתייחס לזמן שבית המקדש קיים, ופסקו של רבי יוחנן עוסק בזמן שאין בית המקדש קיים. את הסבר הגמ’ ניתן להבין באחת משתי דרכים:

א. כולם מודים לדברי רבי יוחנן שכשמתחיל להזכיר מתחיל לשאול, פסק מלשאול פוסק מלהזכיר. כשבית המקדש קיים, ובבבלי שיש להם פירי בדברא דוחים את שאלת גשמים ואת הזכרתם לז’ במרחשון. בזמן שאין בית המקדש קיים, מקדימים את הזכרת גשמים לשמיני עצרת, ואת שאלתם למוצאי שמיני עצרת נכך מפורש ברש”י ד: ד”ה הא לן והא להו, אלא כי א”ר יוחנן, כאן בזמן].

ב. כולם מודים שמזכירים גשמים בשמיני עצרת. דברי רבי יוחנן “כשמתחיל להזכיר מתחיל לשאול” מהוים קביעה עקרונית בלבד, שזמן שאלת גשמים ממוצאי שמיני עצרת. בבבלי שיש להם פירי בדברא ובזמן בית המקדש, שיש עולי רגלים דוחים שאלת גשמים ואין דוחים הזכרתם.

המסקנה ההלכתית העולה מסוגיה זו, שבחוץ לארץ שיש להם פירי בדברא שואלים גשמים מז’ במרחשון, ובארץ ישראל, שאין בה כיום עולי רגלים, שואלים גשמים ממוצאי שמיני עצרת.

הגמ’ [י.] מביאה ברייתא האומרת: “ובגולה עד ששים בתקופה” – שואלים גשמים בגולה ששים יום לאחר תקופת תשרי. גמ’ זו סותרת את הגמ’ בדף ד: האומרת שלדין שיש לנו פירי בדברא שואלים גשמים בז’ במרחשון. ניתן לתרץ סתירה זו באחת משלש דרכים:

א. הסוגיות אינן סותרות זו את זו, אלא משלימות זו את זו. דין ששים יום לתקופה נאמר בבבלי בלבד שאינה זקוקה לגשמים, ודין ז' במרחשון נאמר בשאר חוץ לארץ שזקוקים לגשמים ויש להם פירי בדברא. על פי הסבר זה יש שלושה זמנים לשאלת גשמים:

1. בארץ ישראל לאחר חורבן הבית – אין עולי רגלים ואין פירי בדברא – שואלים במוצאי החג.

2. בחוץ לארץ – יש פירי בדברא – שואלים גשמים בז' במרחשון.

3. בבבלי שהיא "טובעני ולא יובשני" והגשמים מזיקים לה – דוחים שאלת גשמים לששים יום לתקופה [כך מפרשים הריטב"א י. ד"ה תניא חנניא אומר, והר"ן ב. כאלפס ד"ה ואיכא].

ב. הסוגיות אינן סותרות זו את זו, כיוון שהגמ' בדף ד: שאמרה "הא והא לדידהו ולא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש קיים", חזרה מתירושה הקודם ש"לדידן דאית לן פירי בדברא" שואלים בז' במרחשון, כיוון שהלכה כחנניא ששואלים בכל חוץ לארץ בששים יום לתקופה. לפי הסבר זה יש שני זמנים לשאלת גשמים:

1. בארץ ישראל לאחר חורבן הבית – שואלים במוצאי החג.

2. בחוץ לארץ – שואלים בששים יום לתקופה.

ג. הסוגיות סותרות זו את זו, והלכה כחנניא שבחוץ לארץ שואלים ביום ששים לתקופה ולא כר' יוחנן ור' אלעזר שבחוץ לארץ שואלים בז' במרחשון [לחם משנה (הל' תפילה פ"ב הט"ז) בהסבר פסק הרמב"ם]. לפי הסבר זה יש שני זמנים לשאלת גשמים:

1. בארץ ישראל – שואלים בז' במרחשון, שהלכה כרבן גמליאל, אף לאחר חורבן הבית.

2. בחוץ לארץ – שואלים ביום ששים לתקופה – שהלכה כחנניא.

הרי"ף [ב. כאלפס] מביא את דברי רבי יוחנן שהלכה כרבי יהודה, שמזכירים גשמים במוסף של שמיני עצרת, את דברי ר' אלעזר, שהלכה כרבן גמליאל, ששואלים גשמים מז' במרחשון, את דברי חנניא, שבגולה שואלים מיום ששים לתקופה, ומשמיט את החילוקים בין זמן שבית המקדש קיים לזמן שאין בית המקדש קיים. משמע, שהוא פוסק כדרך השלישית, שבארץ ישראל שואלים מז' במרחשון ובחוץ לארץ מיום ששים לתקופה.

הרמב"ם [הל' תפילה פ"ב הט"ז] פוסק: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת שנים כל זמן שמזכיר הגשם, במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשנער ובסוריא ובמצרים ובמקומות הסמוכות לאלו והדומין להן שואלין את הגשמים ביום ששים אחר תקופת תשרי". הרמב"ם פוסק כרי"ף שבארץ ישראל שואלים בז' במרחשון ובחוץ לארץ שואלים מיום ששים לתקופה, אבל הוא מוסיף שרק לשנער, סוריה, מצרים והמקומות הסמוכים להם ודומים להם שואלים מיום ששים לתקופה, בשאר חוץ לארץ שואלים בזמן שהם צריכים לגשמים. כך מפורש בפירוש המשנה [פ"א ה"ג]: "וכל זה בארץ ישראל וכל שהוא דומה לה. וכן כל מה שייאמר הלאה בזמני התעניות אינו אלא בארץ ישראל וכל מקום שאורו קרוב לאוירה, אבל בשאר הארצות הרי תהיה השאלה בזמן הראוי לגשמים באותו המקום, והרי אותו הזמן כאלו הוא שבעה במרחשון" [ע"ע שו"ת הרא"ש כלל ד סי' י].

סיכום

מפשט המשניות משמע שדין הזכרת גשמים אינו קשור לדין שאלת גשמים. מזכירים גשמים משמיני עצרת ושואלים גשמים מז' במרחשון. רבי יוחנן מקשר בין זמן הזכרת גשמים לזמן שאלתם. נחלקו הראשונים כיצד לפסוק, הרי"ף והרמב"ם פוסקים כפשט המשנה, הרי"ף נטה לפסוק כרבי יוחנן, אבל חזר בו מפני פסק הרי"ף. נחלקו הראשונים בדין חוץ לארץ. הרי"ף פוסק שדינה כבבל, הרא"ש [סי' ד] פוסק שדינה כארץ ישראל ושואלים בה גשמים מז' במרחשון.

הלכה

השו"ע [סי' קיז סע' א-ב] פוסק שבארץ ישראל שואלים גשמים מז' במרחשון, כבבל ובכל חוץ לארץ שואלים מיום ששים לתקופה.